

STALIN V DOMAČEM SUKNJIČU

Otto Hahn

Veliki ljudje ne stopajo pred nas nikdar praznih rok: ustvarili so, česar ne bi bil mogel ustvariti nihče drug, še najmanj pa njihov jalovi nasprotnik, vklečen v svojo nemoč ali v brezplodno agitacijo. Nasproti takemu abstraktnemu sanjaču, ki protestira, zahteva ali prerokuje, je viliki mož utelešena konkretnost, ker si je pridržal možnost za delovanje.

Po pravici se nam torej kaže kot realist, graditelj, ki s seznamom svojih storitev v rokah mirno čaka na sodbo zgodovine.

Takšno sodbo sprejme levičar lahkega srca vedno, kadar gre za kakega Thiersa ali Napoleona: tu ni nobenega problema, požvižga se nanju, na njuno republiko in njune zmage. Toda pred Stalinom je zbeگان: za njim je bleščeče delo in nič manjši poraz. Če Stalina proglasi za nekrivega, opraviči njegove zločine; če ga odkloni, se dvigne proti možu, ki je utrdil prvo sovjetsko državo. Če pa začne sestavljati domneve, postanejo sporni vsi odnosi in v mednarodnem merilu potem lahko govori o najboljšem in o najslabšem. Po zakonitostih dialektičnega razvoja, ki do neke mere ohranja tudi to, kar se je že preživelo, opravičuje Stalina že sam obstoj Hruščova in Mao Ce-tunga. Dinamika režima se je spremenila, v Sovjetski zvezi se retrospektivno uveljavljajo liberalnejši pogledi. Ali uspehi sinov lahko izbrisejo očetove grehe? Če odgovorimo pritrdilno, postane edini kriterij uspeh. In tedaj izgubimo pravico soditi preteklost kakor tudi sedanost, zakaj že sama trajnost bi postala dokaz uspeha in pred vsem, kar traja, bi morali molčati, toliko bolj, ker so v času zaobsežene vse teoretične možnosti nadaljnjega razvoja. Če hočemo obdržati pravico, da sodimo sedanost, moramo torej soditi preteklost. A kako bomo ocenjevali Stalinove zasluge in napake? Kako si bomo ustvarili mnenje?

Odgovor na to skuša podati Emmanuel d'Astier na začetku svoje knjige o Stalinu (*Sur Staline*). Da bi odkril Stalinovo osebnost, sprašuje Britansko enciklopedijo, Isaaca Deutscherja, Trockega, Victorja Sergea, Hruščova, Churchilla, de Gaulla, Harrimana, Hopkinsa — in se potem vpraša: »Kdo nam kaže zanesljivo podobo Stalina?... Kdo vidi prav, kdo govori resnico?... Kako bi izluščili Stalinovo delo iz dela komunistične partije, njegovo veličino iz veličine vse domovine?« Nekaj vrstic naprej dodaja: »Ne nameravam pisati Stalinovega življenjepisa, slikati njegovega portreta, ampak podati nekaj novih črt, nekaj misli o Stalinu.«

D'Astierova knjiga je namreč retuša Stalinovega portreta, ki ga je naslikal pred dvema letoma v delu *Les Grands*. Ta, prva verzija je bila bolj suha; drugo je obogatil s človeško dimenzijo, kakor zna to Emmanuel d'Astier, eden izmed redkih piscev naših dni, ki pišejo tako, da je v njihovem stilu čutiti človeka. Avtor, viteški in vljuden, esteti in romantik, strasten in jasnoviden, je navezan na življenje in odmaknjen od smrti. Vse hkrati je, blizu in daleč, in zaradi te distance postane vse, česar se dotakne, plemenito, jasno. Ker ljubi veličino, ga privlačijo veliki ljudje. Kakor Jan Kott (na katerega se sklicuje) vidi v Stalinu shakespearsko osebo. Toda vtem ko Jan Kott razstavlja neusmiljeni mehanizem, ki mečka slabotne, opazuje d'Astier mehanizem, ki v samotni trga srce mogočnikom. To sta diametralno nasprotni perspektivi. Za Jana Kotta je svet

pekel, v katerem bi bilo treba narediti življenje znosno, za d'Astiera pa gledališče, v katerem mora biti človek igralec in gledalec. V tragikomični gri, ki se razvija pred nami, ima vsakdo svojo vlogo. Tu nastopajo najprej Emblem, Borza... Prva oseba. Poleg njih pa so Stalin, Churchill, Roosevelt, de Gaulle... Ko igralec odigra svojo vlogo, stopi v ozadje odra, kjer se prerivajo Plutarh, Napoleon, Kristus in faraoni. Smrt je pregnana s tega sveta in nič se ne konča: dialog med osebami teče izven časa. D'Astier gleda oder iz svoje lože in sestavlja slike, posnete v raznih krajih, a stisnjene v en čas: Pétain sedi na zatožni klopi, toda istočasno je že zreduciran v vinjeto v šolski knjigi, nad katero se sklanjajo šolarji; tožilec v hermelinu govori in zahteva glavo, v istem hipu pa se premika kot trebušnik v pižami v senci svoje nečimrne soproge. Nihče ni on sam, je več in manj hkrati.

Ker vidi d'Astier druge podvojene, ni čudno, da gleda tudi samega sebe v dvojni podobi Jekilla in Hyda. »Živel sem življenje drugih,« piše v *Sept fois sept jours*. »Pravzaprav dvojno življenje: kot Hyde življenje drugih, kot Jekill svoje.« Tako dvojno gledanje daje občutek oddaljenosti. Toda zakaj je izmed vseh posledic pétainizma izbral ravno šolsko posledico? Zakaj je ob tožilcu v hermelinu prilepil starca v pižami, ne pa mozoljastega študenta ali togega oficirja, kakršen je bil trideset let prej? Pesniška inspiracija resda ne potrebuje opravičila, toda ali nam d'Astier kaj bolje osvetli Stalinovo življenje, v katerem vidi predvsem »to raznoliko in protislovno življenje, kakršno je življenje vseh ljudi? Kajti Stalinov problem obravnava d'Astier s svojo tehniko nasprotnih asociacij: v Moskvi jokajo tri ženske, medtem ko milijarda ljudi gradi nov svet; kremeljsko obzidje se zapre za novim gospodarjem Rusije, medtem ko razočarana mati sanja o sinu, ki bi bil lahko pop; zagrizeni sovražnik Boga organizira materi cerkveni pogreb... Osupljiva, neizpodbitna dejstva, a zakaj je izbral ravno ta izmed tisoč in tisoč drugih, prav tako neizpodbitnih dejstev?

Če si izberemo za izhodišče neko raznoliko in protislovno življenje, pridemo do raznolike in protislovne resnice: bogovi so bili otroci, zlobni imajo srce in dobri ga imajo čisto premalo... D'Astier opravičuje svojo tehniko, sklicujoč se na starodavnike: »Plutarh je dejal, da droben dogodek, besedica, šala bolje pokaže kak značaj kot bitke, v katerih bi padlo na tisoče ljudi, ali kot največji strateški manevri. Študij značajev skrči junake na človeško mero.« D'Astier zaključuje, da se s tem, ko trgamo masko z obraza voditelja in razgaljamo človeka iz mesa in krvi, borimo proti duhu religioznosti in kultu osebnosti.

Jedro problema pa je prav v tem: ali s tem, ko se približamo živemu človeku, že kaj pripomoremo k politični osvetlitvi stvari? Ali spremenimo dejstvo v koristno zgodovinsko izkušnjo?

Kadar si hočemo razložiti dejavnost kakega človeka, skušamo spoznati okolje, iz katerega je izšel in v katerem se je razvijal, preučujemo njegov notranji svet in ga primerjamo z zunanjim. Iz njegovega zasebnega življenja rekonstruiramo psihološki proces, ki nam osvetli oblikovanje njegovega značaja in duha, razvoj njegovih idej, razloge njegovih odločitev. V tej privatni perspektivi dopuščamo mite, fiksne ideje, nevednosti; s tem že simpatiziramo z vzroki in delno sprejemamo tudi posledice. Pesnikov samomor, slikarjev alkoholizem sta nam tedaj blizu, ker izpričujeta osebno dramo. Tatvina, škandal in celo sadistični umor vzbujajo v nas sočutje, ker izražajo protislovja med člo-

vekom in družbo. Študij posebnega primera nas pripelje do tega, da najdemo olajševalne okoliščine, da razumemo paranojo, ki je popačila odnose s svetom, da torej vsaj delno opravičimo intimno rešitev, ki jo je človek izbral, da bi razrešil konflikt.

Toda kar velja za pesnika, zlikovca ali slikarja, ne drži za politika ali filozofa. Psihoanalizirati politika je prav tako nesmiselno kot psihoanalizirati Marxa. Ker je filozofija takšno splošno razumevanje sveta, ki dviga celotno družbo k zavesti o sami sebi in ki združuje znanja, da potegne iz njih enotno teorijo, je brezplodno iskati v njej posebnosti, saj je njena vrednost prav v tem, da ni odvisna od nobene posebnosti. Pisatelj in pesnik gledata svet s posameznih pozicij in ga opisujeta, kakor se pojavlja, in ga konfrontirata z lastnimi posebnimi željami. Če je koristno uokvirjati to osebno dožemanje v širšo teoretično celoto, pa je povsem brez koristi tlačiti splošno spoznanje v posebno situacijo, ki se je že sama sebe preseгла.

Isto velja a priori za politiko, ki ima za nalogo urejati splošne zadeve, in tudi za politika, ki združuje v optiki danega sistema celotno zavest svoje dobe, ker so vse informacije skoncentrirane na njegovem nivoju. Če pa se tudi na ta nivo vrine posebnost, ni več samo posebnost, ampak postane pri filozofu zmota in pri politiku krivda. Seksualni obsedenec, ki je lahko sam na sebi simpatičen, nam tako postane oduren, če je šef policije. Prijateljstvo se na podoben način spreobrne v favoritizem itd. Če hočemo torej osvetliti pesnika, moramo ubrati pot od posebnega proti celoti, medtem ko je treba za presojo filozofa ali politika izhajati iz celote in jo primerjati z drugimi celotami, ne da bi pri tem upoštevali motive, ki so rodili odklone: frustracije, otroški travmatizem itd.

Toda če so odnosi med filozofom in njegovim delom osebni, so odnosi med državnikom in njegovo akcijo precej bolj zapleteni. V kolikšni meri je državnik ustvarjalec kakega dela, v kolikšni meri je odgovoren za dano situacijo? S tem se dotikamo nejasnega statusa politika: kot dedič nekega dejanskega stanja polarizira koncepcije določenega razreda ali skupine, da bi prisilil celotno deželo k uresničevanju teh koncepcij. Koncepcije pravzaprav ne ustvarja sam in realizacija je zaupana celi deželi. Potemtakem naj bi odgovarjal le za izbiro sredstev, s katerimi hoče priti do cilja. A tudi tu je možno sredstva opravičiti z anomalijami situacije ali s slabostmi posrednikov. Tako se znajdemo v začaranem krogu opravičil, ki so še posebej problematična zato, ker deluje državnik na sedanost, del opravičil pa prepušča prihodnosti. Če je v absolutnem smislu le prozoren stroj, pa mu je v resnici vendarle dano ozko območje samostojnega delovanja, toliko bolj ker je postavljen na oblast zato, da bi izgladil nasprotja, razrešil protislovja. In v tem ozkem območju je njegova zgodovinska odgovornost.

Toda Stalina ne moremo soditi kot buržoaznega politika, ki brez doktrine, pod pritiskom finančnih skupin manevrira, kakor pač ve in zna, kot zvest upravnik interesov, ki so mu zaupani. Njegove konstituante so nacionalizem, šovinizem, obramba kapitala, on sam pa je le produkt dobe. Stalin ni iz takega testa, zato ga ne moremo primerjati ne s Petrom Velikim ne z Ivanom Groznim. Na čelo Sovjetske zveze ni bil postavljen zato, da bi bil Rus, ki naj bi doprinesel svoji domovini nekaj časti. Zato d'Astier po nepotrebnem in brez zveze s stvarjo navaja mnenje plemiča emigranta, ki se v svojem ponosu, da je Rus,

poklanja Stalinu. Ali pa mnenje papeža, ki na dan Stalinove smrti poziva k molitvi, ali čustvo baltske emigrantke, ki se razjoka: »Kaj bo z mojo Rusijo?«

Edino vprašanje bi moralo biti: kaj bo s socializmom? Ali, gledano nazaj: kaj je naredil iz socializma? Kajti Stalin je bil postavljen na čelo Sovjetske zveze in mednarodnega komunističnega gibanja zato, da bi pripomogel proletariatu k osvoboditvi. To je bil horizont njegove vloge, ki bi jo moral v mejah možnosti prilagoditi okoliščinam. Z vlogo vred pa je dobil Stalin tudi zanesljiv instrument, s katerim bi bil mogel v vsaki fazi razvoja točno oceniti stopnjo svojega napredka in svoj položaj glede na ideologijo. Ta instrument je marksistična analiza. Kaj je naredil z njim? Nič.

Res da ni prišel na oblast v času, ko se je zgodovina improvizirala. To ni bil več Petrograd leta 1917, ko je navdušeno ljudstvo nosilo Lenina na ramah in željno čakalo povelj. Leta 1925 je revolucija že mirovala. Pred brezbriznostjo množic so odgovorni korakali na mestu, ne da bi se pomikali naprej. Ostali so samo še romantiki, ki so se oklepali gesla »za vsako ceno«, razočaranci, ki so slepo poudarjali »ideal«, in mali ljudje revolucije (edini stabilni element: pustimo politiko, ne fantazirajmo, delajmo in molčimo), ki so trepetali za svojo varnost. Ta heteroklitni amalgam je potreboval čvrstega človeka, ki bi nadomestil spontanost množic z močjo volje. Za to je bila potrebna močna žival, ne kak humanist ali rahločuten intelektualec. Stalin je bil slučajno najbolj kvalificiran za to vlogo in se je zanjo tudi potegoval. Toda če se je že odločil obvarovati proletariata s tem, da ga začasno spravi v hladilnik zgodovine, bi morali Stalin in odgovorni nenehno in neutrudno analizirati vsako fazo razvoja in stalno korigirati svoje delo v smeri socialistične legalnosti, ki so jo na začetku omajali. Namesto tega pa je Stalin še poostroval sistem. Nikoli ni poskusil obuditi spontanosti množic in nobenega znaka ni, da je to sploh nameraval. In vendar bi se lahko v določenem trenutku, ko je združil vso oblast v svojih rokah, sprostil in kakor Lenin leta 1917 improviziral. Toda rajši se je držal starih, preizkušenih sistemov: *združeni kot leta 1917... vsi naprej kot eden*. Bil je ujetnik lastne vloge: če bi izpustil deportirance iz taborišč, bi priznal njihov obstoj; to bi bila nezaupnica policistom in sodnikom, ki bi omajala te čvrste in ustrezne stebre režima. Kot produkt sistema je ostal ujetnik sistema. Kot produkt zgodovinskega naključja je spremenil zgodovino v niz naključij. Kot produkt zamrznjene dobe je hotel zamrzniti vse revolucije, na Kitajskem, v Španiji, v Jugoslaviji, v Grčiji, in vse komunistične partije.

Lenoba, ki jo Trocki očita Stalinu, je bila lahko samo intelektualna lenoba: namesto da bi poglobljajl marksizem, je zreduciral vse na svoj simplicistični kodeks in ni razlikoval, kakor pravijo Kitajci, protislovij med socializmom in sovražnikom od protislovij v ljudstvu samem. »Največji povprečnež v partiji,« je dejal o njem Trocki, in to drži, če razumemo s tem »najbolj povprečnega socialista«. To potrjujejo celo njegova privatna nagnjenja: kot hišni tiran je užival, če je žalil svoje ministre, jih poniževal, smešil Molotova, silil Hruščova, da je pred drugimi plesal medveda.

Seveda ne gre za to, da bi Stalinu odrekli trdnost značaja: bil je odločen, pretkan, pogumen, stvaren, neupogljiv pri zasledovanju cilja — popoln primer čvrstega človeka, ki se ne meni za principe. Kaj bi se čudili, da lahko povprečen duh uspe? Tudi kapitalistične dežele porajajo oblastiželjne obsedence, ki so omejenega duha, a vendarle zmožni zgraditi svoj trgovski imperij ali kratko malo imperij. Stalinov je imel za cilj socializem, toda zelo bi podcenjevali ljud-

stvo in kadre režima, če bi pripisovali vse zasluge enemu človeku. Planifikacija, prioriteta težke industrije so stvari, ki so vsakemu komunističnemu voditelju položene že v zibelko. Stalin je samo apliciral to, kar bi storil vsakdo drug.

Nekateri vidijo v njem tudi tvorca zmage, ki je rešila socializem. Da bi podprli to tezo, morajo — kakor d'Astier — rehabilitirati »genialnega stratega«, ne meneč se za pričevanja Hruščova, ki obtožuje Stalina, da je zasledoval operacije na šolarskem zemljevidu. Več kot verjetno je, da Stalin ni imel za vojskovanje potrebnega vojaškega in tehničnega znanja, sicer pa, zemljevid gor ali dol — v modernih vojnah zmaga dežela s svojo ekonomsko močjo, z ljudstvom in z generali, ki jih nadzirajo politični komisarji.

Če gledamo na Stalina samo s kota politične analize, se nam popolnoma razbline v odnosih sil, zato ima d'Astier prav, da oživlja pred našimi očmi človeka, ki je vplival na trideset let zgodovine. Toda če preučujemo samo njegov značaj, pridemo le do moralnega nauka, ki ga d'Astier dobro izlušči, čeprav ga včasih nekoliko zamegli, ker nam kaže na eni strani intimnega Stalina, na drugi pa krutega in stvarnega Stalina in končno blaznega (torej neodgovornega) Stalina, ne sklepa pa iz tega, da je bil blaznež odgovoren za sistem, ki je vzdrževal njega in še drugega blazneža — šefa policije. D'Astier bi lahko šel v svoji analizi dlje in povedal na primer, da nima Stalin nobenih zaslug pri kitajski revoluciji, saj jo je vedno odsvetoval; tudi na osebni in anekdotičnem polju, ki si ga je izbral, bi avtor lahko omenil Stalinove odnose s Titom in jugoslovanskimi voditelji, da bi tako osvetlil področje odnosov s »satelitskimi«¹ državami, področje, na katerem se jasno pokaže Stalinova odgovornost; a morala bi ostala ista. Kajti kadar se zatekamo k morali, da bi sodili delo, s katerim simpatiziramo, si na koncu vedno dokažemo, da odgovorni ni bil nič bolj zloben, kot bi bili drugi v enakih okoliščinah; pri tej namišljeni zamenjavi oseb pa se vsiljuje vprašanje: ali bi ti »drugi«² ravnali enako? Ker ne more nihče odgovoriti na to, se morala razdrobi na vrsto ugotovitev, ki jih podaja d'Astier: to je dobro, to je slabo, in to je delo. Zaključka ni. Sodite sami.

Ker ni sodišča, naj ga vsakdo postavi sam, vsakdo naj sam postavi zakone, določi predmet preiskave in čas, ko se lahko razprava konča. Za marksističnega kritika je predmet zgodovine človekov boj proti alienaciji. V kapitalističnem svetu je konflikt še v stadiju razrednega boja, v nastajajoči socialistični družbi pa se konflikt lahko razvije med birokrati in proizvajalci ali med ljudmi in policijskim aparatom, ki jih odtuja njihovi svobodi in miru. Ko določimo predmet zgodovine, določimo že tudi njeno moralo: edini kriterij bo pot zgodovine proti družbi brez zatiranja. Na poti k vse večji človekovi sreči je vsak zastoj zgodovine zločinski, kajti zamujanje plačujejo zatiranci s svojim trpljenjem. Zgodovinarjeva naloga je narediti bilanco tega trpljenja, pri čemer mora upoštevati živi čas zgodovine, se pravi vsak trenutek v vsakem človeku; ta čas se manifestira v človekovih opredelitvah v življenju, v njegovi zahtevi po taki ali taki organizaciji, v njegovi volivni glasovnici. Šele odtod lahko preidemo na analizo sistema od njegovega rojstva do zrelosti. V Stalinovem primeru bi morali oceniti nujnost vsakega ukrepa; odklonov in zločinov pa ne bi smeli izvajati iz mračne duše enega človeka, ampak iz sistema, ki potrebuje, povzroča ali dovoljuje odklone.

Zgodovina torej ne sodi, ampak samo uči. Ljudje sanjamo o neomadeževanih dušah in čistih vesteh, toda otresti se moramo mitov, ki smo si jih zgra-

dili, da bi ustregli svojemu duhu, zaverovanemu v dovršenost in popolnost. Odreči se moramo zadovoljstvu, ki bi nam ga morda prinesla pravična sodba. Sodišča ni in pravici ne bo zadoščeno. Vse je že definitivno: mrtvi ne bodo slišali sklepa o svoji rehabilitaciji in najsi so umrli srečni ali obupani, so zdaj brez razlike potopljeni v nič. S premeščanjem gnijočega mesa, ki zaudarja po etru in kafri, se ne bo nič spremenilo. Žalitve in prekletstva zadevajo le žive. Premišljanje je le magični obred, prazna čarovnija, če ga ne spremlja praktična aplikacija. Ta nauk je potegnil iz preteklosti Hruščov, ki dobro pozna nečimrnost svojih kolegov politikov in ve, da jih prizadene edino tako, če jim pokaže, da je mogoče iz marmorja njihovih kipov narediti pljuvalnike.

Prevedel Davorin Bažec

OBLETNICA NOVE VELJAVE RETOROMANSKEGA JEZIKA

Janko Pleterski

Švicarji so letos obhajali 25. obletnico splošnega referendumu, s katerim so 20. februarja 1938 spremenili ustavo tako, da so priznali retoromanščino kot četrti nacionalni jezik. Ne prej ne poslej ni kak referendum pokazal takšne enodušnosti švicarskih volivcev, kakor ta: 574.991 »da« in 52.827 »ne«. Starinski jezik, ki ga danes v Švici govori blizu 50.000 ljudi, in sicer v kantonu Graubünden, se je enakopravno uvrstil med ostale tri jezike švicarske nacionalne skupnosti, nemškega, francoskega in italijanskega, obenem pa je ta skupnost obljubila ohraniti ga prihodnjim rodovom kot trajno vrednoto. Prizadevanja zasebnih in dolga desetletja ne posebno številnih častivcev in privržencev retoromanske materinščine so dobila najvišjo sankcijo suverenega naroda, stvar ohranjanja in gojenja tega jezika je postala terjatev državne politike.

Pred referendumom je zvezna vlada volivcem v slovesnem pismu takole orisala pomen glasovanja o retoromanskem jeziku: »Eno od osnovnih vodil, ki sloni na njih švicarska državna misel, je načelo enakopravnosti naših nacionalnih jezikov. Švicarska nacija ni posledica skupnosti jezika, rajši je to skupnost duha, ki ga izraža volja ljudstev različnega jezika, da kot en narod skupaj živijo in da ohranjujejo in branijo v skupni zgodovinski usodi pridobljeno svobodo in vzajemno povezanost... Ta svobodna ureditev ima še globljo korenino v eni izmed tistih glavnih potez, ki določajo duševno obličje švicarske demokracije: v spoštovanju pravice in svobode človeške osebnosti in s tem pravice materinskega jezika. *Brez svobode materinskega jezika si ni mogoče zamisliti resnične svobode duha.*«

Beseda o priznanju retoromanskega jezika kot potrdilu švicarskega nacionalnega izročila in o skupni obrambi tega izročila v tistem času ni bila prazna. Napadalnost nemškega nacizma, ki je zahteval zedinjenje vseh dežel nemškega jezika v Veliki Nemčiji (bilo je tik pred priključitvijo Avstrije), poželenje italijanskega fašističnega imperializma ne samo po italijanskih, ampak tudi po retoromanskih delih Švice, vse to je od švicarskega naroda